

Prvá svetová vojna a Ukrajina : transnacionálna perspektíva

MYKOLA HLIBIŠČUK

*Černivecká národná univerzita Jurija Fed'koviča,
Černivci, Ukrajina*

The First World War and Ukraine: a transnational perspective

Abstract: The article deals with the prospects of research of history of Ukraine throughout the years of the First World War from the perspective of transnational aspect. This educational approach has been a dominant one in Western historical study nowadays. However, in Ukrainian historiography, it has not received such popularity and influence yet. The author tries to demonstrate research prospects of usage of several scientific achievements of Western historians, depicting the connection with Ukraine in the First World War. In particular, this is the Ukrainian issue in international relations in 1914–1918, the history of Ukrainian cities during the First World War, the refugees from Ukrainian lands, violence during the War period 1914–1918, propaganda. On the one hand, these particular stories and plots from the War time show us the need of additional educational investigations done by Ukrainian historians. On the other hand, they convincingly demonstrate the value of Ukrainian narrative of the Great War, that significantly complements transnational history of this global confrontation since the beginning of the last century. Moreover, it outlines the potential perspective of a large-scale scientific project, namely – the rethinking of Eastern European history of the First World War, where the scientists from European countries would be involved.

Keywords: The First World War, Ukraine, transnational history, Western historiography.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2023.26.02.119-128>

Ernst Junger (1895 – 1998), účastník prvej svetovej vojny, známy nemecký publicista, jeden z najpopulárnejších spisovateľov vo weimarskom Nemecku, vo svojich pamätiach o vojne napísal: „Dvadsať storočie sa zrodilo počas bitky na Somme.“¹ Samozrejme, minulé storočie sa nezačalo v roku 1916, ale súčasník tohto globálneho konfliktu výstižne poukázal na rolu a význam javu, ktorý sa prejavil počas Veľkej vojny – masového násillia. Práve tento fenomén sa stane jedným z charakteristických znakov „krátkeho 20. storočia“. Ba, okrem toho sa Junger oprávnene domnieval, že táto veľká bitka bola začiatkom úplne inej vojny, v

¹ ЮНГЕР, Ернст: *В стальных грозах*. Чернівці: Книги XXI, 2014. 324 с.

ktorej rozhodujúcu úlohu začala zohrávať technika a vojenská technológia (nové typy delostrelectva, prvé použitie nového typu zbraní – tankov, využitie letectva atď.). Túto skutočnosť si všimol aj jeden z popredných britských bádateľov Prvej svetovej vojny John Keegan vo svojej knihe „Tvár bitky“ z roku 1976.² Autor demonštroval, ako industrializácia tejto vojny spôsobila dehumanizáciu nepriateľa a viedla k bezprecedentnému výbuchu násilia.

Štúdium Veľkej vojny (1914 – 1918) v rôznych národných historiografiách v minulom storočí malo nepochybne svoje špecifiká. Napríklad pre historikov západných krajín bol dominantnou optikou „západocentrický“ pohľad na túto vojnu, t. j. skúmanie rôznych aspektov (vojenské bitky, diplomatický boj atď.) súvisiacich so západným frontom Prvej svetovej vojny. Jeden z najlepších opisov tejto tendencie v anglojazyčnej historiografii vojny urobili Jay Winter a Antoine Prost, známi odborníci na túto tému, čo je podrobnejšie opísané v niektorých publikáciách autora tejto štúdie.³

Úplne iná situácia bola v Sovietskom zväze. Sovietski vedci vnímali svetový konflikt v rokoch 1914 – 1918 len ako imperialistickú vojnu a „predohru“ k revolúcii a občianskej vojne na území bývalého Ruského impéria. Preto je celkom pochopiteľné, že po rozpade ZSSR začali historici postsovietskych krajín hovoriť o Prvej svetovej vojne ako o „zabudutej vojne“. Toto hodnotenie však niektorí súčasní bádatelia prehodnocujú a upozorňujú, že v prvých medzivojnových desaťročiach sa kultúrna pamäť na túto vojnu v sovietskej spoločnosti zachovala, a to aj napriek tomu, že v ZSSR neexistovali žiadne spomienkové akcie týkajúce sa tejto udalosti. Túto tézu najlepšie rozvinula americká výskumníčka Karen Petron vo svojej knihe vydané v roku 2011.⁴

Je zaujímavé, že takéto tradície bádania v západnej a sovietskej historiografii poukázali nielen na metodologické prístupy, ktoré boli vlastné danej dobe, ale aj na rozdielne spôsoby, akými sa Prvá svetová vojna odrážala v rôznych nacionálnych skúsenostiach – od jej takmer úplného zabudnutia v ZSSR až po jej ústredné miesto v historickej pamäti Veľkej Británie a Francúzska.

Isteže, súčasní odborníci Veľkej vojny 1914 – 1918 postupne opúšťajú zastarané hodnotenia i doterajšie výskumné modely a snažia sa vytvoriť ucelený pohľad na udalosť, ktorá podľa slávneho britského

² KEEGAN, John: *The Face of Battle*. London: Jonathan Cape, 1976. 364 p.

³ ГЛІБИЩУК, Микола: Сучасна західна історіографія Першої світової війни (реферативний огляд). In: *Історична панорама*, 2019, № 28-29, с. 201-221.; ГЛІБИЩУК, Микола: Новітня західна історіографія Великої війни 1914-1918. In: *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2021, № 41, Т. 1, с. 10-18.

⁴ PETRON, Karen: *The Great War in Russian memory*. Indiana University Press, 2011. 385 p.

historika Erica Hobsbawma začala dejiny „krátkeho 20. storočia“.⁵ Preto čoraz viac výskumníkov tejto vojny sa na ňu pozerá cez prizmu transnacionálneho prístupu. Ako správne poznamenal už spomínaný historik J. Winter, nadnárodný rozmer Prvej svetovej vojny neapeluje na také politické kategórie, ako sú národ, štát, vojenské a politické aliancie atď. Transnacionálne dejiny používajú širšie sémantické definície a uplatňujú viaceré (nielen národné) úrovne historickej skúsenosti. Transnacionálny prístup nevníma Veľkú vojnu ako európsky konflikt, ale zaujíma širšiu perspektívu. To umožňuje úzke a často dávno preskúmané aspekty (napr. vzbury vojakov) zasadiť do globálneho historického kontextu, ktorý otvára nové možnosti výskumu.⁶ Preto sa v tomto príspevku pokúsime stručne zhodnotiť perspektívy využitia takéhoto výskumného modelu na príklade Ukrajiny počas Prvej svetovej vojny.

Na začiatok treba poznamenať, že ukrajinské územie bolo v tom čase dôležitým zdrojom prírodných a ľudských zdrojov. Pred rokom 1914 agendu geopolitiky určovali impériá a imperializmus – prevládalo presvedčenie, že jediným spôsobom, ako si udržať status veľmoci v 20. storočí, je kontrolovať územia a zdroje – hlavnou zónou konfliktu medzi impériami neboli kolónie, ale Európa, kde sa vo veľmi nebezpečnej blízkosti tiesnilo šesť z ôsmich veľmocí. Iba dve ríše mali reálnu šancu nastoliť hegemoniu na kontinente – nemecká a ruská, takže rozhodujúcim bol východný front, na ktorom si merali sily, a hlavným faktorom víťazstva bola kontrola nad Ukrajinou a jej obrovskými prírodnými a ľudskými zdrojmi – odtiaľ aj kľúčová rola Ukrajiny.⁷

Túto tézu podrobnejšie rozvíja renomovaný britský historik Dominic Lieven vo svojej knihe o Prvej svetovej vojne a cárskom Rusku.⁸ Zaujímavé je, že v prvej vete predhovoru k svojmu dielu píše, že ukončenie svetovej konfrontácie v rokoch 1914 – 1918 záviselo od osudu Ukrajiny. D. Lieven je presvedčený, že Prvá svetová vojna bola predovšetkým východoeurópskym konfliktom. Vyvolal ju atentát na rakúskeho následníka trónu. Smrť Františka Ferdinanda viedla ku konfrontácii medzi Rakúsko-Uhorskom a Ruskom – dvoma najväčšími štátmi vo východnej Európe. Francúzsko a Spojené kráľovstvo boli do tejto konfrontácie, ktorá sa odohrávala výlučne vo východnej Európe, vtiahnuté predovšetkým kvôli vlastnej bezpečnosti, pretože víťazstvo rakúsko-nemeckej aliancie

⁵ ГОБСБАУМ, Ерик: *Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку*. Київ: Альтернатива, 2011. 544 с.

⁶ ГЛИБИЩУК, Николай: Транснациональная история Первой мировой войны в научных исследованиях Дж. Уинтера. In: *Журнал Белорусского государственного университета. История*, 2020, №3, с. 93-101.

⁷ ГРИЦАК, Ярослав: Незрозуміла війна. In: *Україна Модерна*, 2016, № 23, с. 206-207.

⁸ LIEVEN, Dominic: *Towards the Flame. Empire, War and the End Tsarist Russia*. London: Allen Lane, 2015. 448 p.

by úplne zničilo európsku rovnováhu síl v prospech Viedne a Berlína. Prvým zdrojom sporov medzi veľmocami bol Balkán. Druhým – Ukrajina. Množstvo diplomatických dokumentov, ktoré spracoval britský autor, dokazuje, akú dôležitú úlohu zohrávala ukrajinská otázka v ruskojazyčnom verejnom a diplomatickom diskurze. Nebolo a ani nemohlo byť jednotnej pozície, ako túto otázku vyriešiť – anektovať Halič a zničiť tamojšie hniezdo „ukrajinského separatizmu“ alebo, naopak, nepripojiť ju, aby sa vírus separatizmu nerozšíril do ukrajinských provincií Ruského impéria. Prvá svetová vojna bola pritom do veľkej miery o budúcnosti ukrajinského národa. Ten žil v dvoch impériách a už v roku 1914 sa niektorí z najprezieravejších analytikov domnievali, že rakúsko-ruský konflikt svojím významom prevyšuje všetko to, čo sa deje na Balkáne.⁹ Ako vidíme, táto výskumná optika – na zdanlivo už dostatočne preskúmanú ukrajinskú otázku vo Veľkej vojne – nám umožňuje prehodnotiť význam Ukrajiny, jej ľudský a surovinový potenciál v tomto globálnom konflikte.

Ďalšou zaujímavou témou z pohľadu transnacionálnych dejín, ktorá môže ukázať nové perspektívy výskumu Ukrajiny počas prvej svetovej vojny, je urbánna história. Nepochybne, štúdium Veľkej vojny v rámci historickej urbanistiky (*urban history*) v západnej historiografii má dôležitý, predovšetkým metodologický výsledok. Pod editorstvom už spomínaného Jaya Wintera a Jeana-Loisa Roberta v roku 1999 vyšiel prvý zväzok štúdií „Capital Cities at War: Paríž, Londýn, Berlín, 1914 – 1919“, obsah ktorého tvoria články napísané z pohľadu sociálnych dejín. Druhý zväzok z roku 2007 je tvorený z pohľadu kultúrnych dejín. Cieľom tohto dvojdielného zväzku bolo odpovedať na otázku, čo sa stalo s obyvateľstvom metropol v období medzi vypuknutím vojny a demobilizáciou. Podotýkalo sa, že doteraz boli výskumníci vojny rukojemníkmi národného prístupu, v rámci ktorého sa snažili kombinovať nekompatibilné skúsenosti a ukazovatele. V dôsledku toho nepreskúmaným zostával život mešťanov, mestskej komunity v čase vojny v rámci „domáceho frontu“.¹⁰ Ako správne poznamenáva historik Boris Kolonickij, autori tejto publikácie sa snažili poukázať na dôležitý jav obdobia Prvej svetovej vojny na príklade Londýna, Berlína a Paríža. V súlade s tým každý z autorov pracoval s britskými, nemeckými a francúzskymi prameňmi, pričom sa snažil zohľadniť výdobytky národných historiografií. Riešenie týchto problémov predstavovalo zjavné metodologické ťažkosti: osobitosti štátneho a správneho usporiadania troch krajín ovplyvnili charakter

⁹ ГРИЦАК, Я.: *Незрозуміла війна*, с. 207.

¹⁰ БЕТЛІЙ, Олена: Чи можливий «міський поворот» в українській історіографії? Або, Чого нас може навчити західна історіографія Першої світової війни та місто Київ. In: *Історія, пам'ять, політика: збірник наукових статей*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016, с. 61.

tvorby štátnych a obecných archívov, ich obsah a organizáciu, bolo ťažké nájsť podobné (podľa svojho pôvodu) zdroje. Napriek tomu možno tento projekt, realizovaný úsilím veľmi kvalitných odborníkov, považovať za úspešný, dokonca za vzorový.¹¹

Ukrajinská bádatel'ka Olena Betlijová zrejme oprávnene tvrdí, že prezatím takéhoto metodologického inštrumentária sa historikom otvárajú nové vedecké horizonty pri výskume ukrajinských miest v čase Veľkej vojny. Ak ide o štúdium mestského života v rokoch svetovej konfrontácie (1914 – 1918) cez prizmu sociálnych dejín, môžeme ich podmienene definovať takto: 1) „ľudský rozmer“ – mobilizácia, jej princípy, vlny a zvláštnosti; straty vo vojne a následné demografické zmeny v meste; vznik nových kategórií občanov mesta – ranení a chorí vojaci, utečenci – a starostlivosť o nich; nadviazanie komunikácie medzi frontom a civilným obyvateľstvom v meste; formovanie nového sociálneho poriadku v meste; 2) „ekonomický rozmer“ – prechod od mieru k vojne a naopak; trh práce a nové sociálne úlohy mešťanov; mobilizácia priemyslu a preorientovanie priemyselného komplexu mesta na potreby vojny; demobilizácia a nezamestnanosť; 3) „sociálny rozmer“ – vplyv vojny na blahobyt obyvateľov; vznik nových kategórií mešťanov s nízkymi príjmami a opatrenia na ich podporu na úrovni mesta; vymedzenie novej škály sociálnych privilégií a práv; 4) „logistický rozmer“ – zásobovanie mesta základným tovarom, potravinami, palivom; disciplinárna spotrebiteľská politika a predchádzanie sociálnym nepokojom; podmienky a úroveň bývania a riešenie bytovej otázky; zmeny v infraštruktúre a udržiavanie poriadku v meste; 5) „demografický rozmer“ – systém zdravotnej starostlivosti v meste a vojnové výzvy; choroby a epidémie; úmrtnosť a demografická situácia v mestách.

V rámci kultúrnych dejín sa zasa otvárajú témy, ako sú: 1) „mestský priestor“ – nové praktiky využívania verejného priestoru; železničné stanice ako mestské brány a tranzitné stanice; militarizácia a feminizácia ulíc; nostalgia za mierovým životom a bremeno totálnej vojny; verejný priestor a kultúra voľného času; súkromné a verejné v medziach miest; 2) „mestská kultúra“ – vznik novej politickej kultúry v meste; podpora poznania vojny prostredníctvom nových praktík a nových priestorových skúseností; výstavy a propaganda; formovanie novej „participatívnej“ kultúry v školách; študentská kultúra počas vojny; politizácia verejného priestoru; 3) „miesta komunikácie“ – rodina, koncepcia domova a vzťahy medzi členmi rodiny; nemocnica ako miesto medzi frontom a domovom

¹¹ КОЛОНИЦКИЙ, Борис: Города империи и горожане в эпоху войн и революций: перспективы сравнительных исследований. In: *Города империи в годы Великой войны и революции: Сборник статей*. Под ред. А. Миллера, Д. Черного. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017, с. 511.

a priester, kde sa vojenský život prelína s civilným; cirkev a náboženské praktiky počas vojny; obeta a duchovný život mesta; mestské cintoríny a formovanie novej kultúry pamäti.¹²

Treba poznamenať, že súčasná ukrajinská historiografia Prvej svetovej vojny má v tejto oblasti určité úspechy. Podľa nášho názoru najúspešnejšou prácou na túto tému je kniha ukrajinského historika Tymofija Herasymova o mestách pravobrežnej Ukrajiny v rokoch 1914 – 1918.¹³ Práca sa zaoberá každodenným životom mestského obyvateľstva uvedeného ukrajinského regiónu počas vojny. Autor využíva značnú škálu rôznych prameňov (archívne materiály, periodiká, memoáre atď.), ktoré pomohli odhaliť podstatu témy a celkovo posilniť vedeckú zložku tejto práce. Okrem toho pred niekoľkými rokmi pripravili historici zo štátov postsovietskeho priestoru a západní vedci (Británia, Spojené štáty, Nemecko, Poľsko) kolektívnu publikáciu o mestách bývalého Ruského impéria počas Veľkej vojny a revolúcie.¹⁴ Zaiste, publikovaná práca nie je ani tak uceleným dielom, ktoré kladie bodky na všetky „i“, ale skôr formuluje niekoľko aktuálnych vedeckých problémov a zdôvodňuje možnosti využitia tých či iných výskumných metód.

Ďalším príkladom, ktorý dokazuje dôležitosť ukrajinskej perspektívy z hľadiska transnacionálnych dejín Prvej svetovej vojny, je téma utečencov. Skúmanie tejto problematiky ako samostatného sociokultúrneho javu počas vojny v rokoch 1914 – 1918 má v západnej historickej vede už dlhú tradíciu a aj vedecké výsledky. Pokiaľ ide o ukrajinskú historiografiu, táto téma sa v posledných rokoch aktívne rozpracováva. Azda najväčší prínos k skúmaniu tejto problematiky v súčasnej ukrajinskej historickej vede má známa charkovská bádatel'ka Lubov Žvanko, ktorá sa tejto téme venuje už takmer dvadsať rokov.¹⁵ Okrem toho sa táto ukrajinská výskumníčka zapojila do zaujímavého výskumného projektu o utečencoch počas Veľkej vojny, ktorý iniciovali britskí vedci pod vedením profesora Petra Gatrella z Manchesterskej univerzity.¹⁶ Do kolektívnej monografie sa im podarilo zapojiť odborníkov na dejiny utečenectva Prvej svetovej vojny z rôznych krajín a hranice ich záujmu pokrývajú celú kontinentálnu Európu – od Ukrajiny až po západnú Európu. Interesantné

¹² БЕТЛІЙ, О.: Чи можливий «міський поворот» в українській історіографії..., с. 62-63.

¹³ ГЕРАСИМОВ, Тимофій: *Міста Правобережної України і Перша світова війна: повсякденна історія*. Вінниця: «Меркьюрі-Поділля», 2017. 436 с.

¹⁴ *Города империи в годы Великой войны и революции: Сборник статей*. Под ред. А. Миллера, Д. Черного. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017. 520 с.

¹⁵ ЖВАНКО, Любов: *Біженці Першої світової війни: український вимір*. Харків: «Апостроф». 2012. 568 с.; ЖВАНКО, Любов: *Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали*. Харків: ХНАМГ, 2009. 360 с.

¹⁶ GATRELL, Peter – ZHVANKO, Lubov (eds.): *Europe on the move. Refugees in the era of the Great War*. Manchester: Manchester University Press, 2017. 336 p.

je to, že každý historik, ktorý pripravoval kapitoly pre túto knihu, používal iné metodologické prístupy. Najvýraznejšie sa to prejavilo v chronologickom rámci. Napríklad v textoch o Grécku a Balkáne sa časový rámec výrazne líši od ostatných, keďže utečenecká problematika v tomto regióne začína Balkánskymi vojnami v rokoch 1912 – 1913 a končí v 20. – 30. rokoch 20. storočia.

Podľa nášho názoru si ukrajinský rozmer utečenectva počas Veľkej vojny vyžaduje ďalší hĺbkový výskum. Napríklad v ukrajinskej historiografii Prvej svetovej vojny stále chýbajú práce, ktoré by približovali každodenný život utečencov v tomto období, pohľad na tento fenomén z hľadiska rodových štúdií a pod. Ale azda najväčšou výzvou pre ukrajinských historikov je preskúmať tento fenomén v medziach stredovýchodnej Európy ako celku. Ukrajinskí vedci sa spravidla obmedzujú na vtedajšie ukrajinské územie a umelo tým zužujú svoje výskumné zameranie. Možno práve dielo poľskej autorky Anety Przymak-Oniszk¹⁷ môže slúžiť ako príklad na nasledovanie. Kniha približuje málo známy moment Prvej svetovej vojny – príbeh roľníkov zo západných provincií Romanovského impéria, ktorí sa stali utečencami v dôsledku tzv. veľkého ústupu ruskej armády v roku 1915. Na jednej strane výskumníčka opísala históriu týchto utečencov z pohľadu mikrohistórie, pričom sa zamerala na ťažkosti, ktorým títo ľudia čelili, na ich putovanie, dramatické príbehy jednotlivých rodín atď. Na druhej strane stanovila široký historický a teritoriálny kontext pre vysvetlenie tejto stránky utečeneckej tematiky počas svetovej vojny v rokoch 1914 – 1918, pričom neopomenula ani vplyv revolučných udalostí v roku 1917 a prvých povojnových rokov, kedy sa ustanovili nové štátne hranice a ľudia sa vracali do svojich domovov.

Ďalšou interesantnou témou, ktorá poukazuje na perspektívu štúdia ukrajinského rozmeru transnacionálnych dejín Veľkej vojny, je problematika násillia. Treba poznamenať, že násillie je v západnej historickej vede novou ústrednou témou dejín Prvej svetovej vojny. Ide predovšetkým o fyzické násillie, ktoré uplatňovali alebo zažívali vojaci. Skúsenosť s novými, predtým neznámymi formami násillia vytvorila transnacionálny priestor pamäti v západnej Európe, ale (zatiaľ) nie vo východnej Európe. Predsa vedenie vojny pred a po nej sa radikálne zmenilo. Prvá svetová vojna bola vojnou guľometov, delostrelectva, tankov a plynových útokov. Väčšina vojakov bola na túto novú priemyselnú formu vojny úplne nepripravená.

Skúsenosť s neosobným násillím zmenila tradičnú skúsenosť s bojom zblízka medzi vojakmi, na ktorý boli cvičení. Mnohí vojaci nechápali, čo sa deje, keď zažili delostrelecký šok („shell sock“, ako ho nazývali britskí

¹⁷ ПРИМАКА-ОНИШК, Анета: *Безженство 1915. Забуті вигнанці*. Київ: Темпора, 2019. 524 с.

vojaci). K tomu sa pridávali ďalšie formy nového a už známeho násilia: napríklad v ruskej armáde sa do roku 1905 praktizovali fyzické tresty, ktoré udeľovali dôstojníci. V roku 1905 boli zrušené, ale v roku 1915 boli opäť zavedené. Dôstojníci veľmi často bili radových vojakov. To ovplyvnilo ich správanie a postoje v rokoch 1917 – 1918 a v povojnovom období. Aj fenomén dezercie sa dá vysvetliť len s prihliadnutím na túto skúsenosť s násilím. Preto je dnes história Veľkej vojny takmer nemožná bez zohľadnenia problematiky fyzického násilia na fronte.¹⁸

Vlastne tento výskumný model nedáva do popredia len ukončenie vojny (1917 – 1918), ale rovnomerne skúma celé obdobie vojny (1914 – 1918), pričom čoraz viac zahŕňa aj povojnové roky. To vytvára veľa možností pre lokálny výskum z ukrajinskej perspektívy. Napríklad ukrajinská historiografia má slabšie prebádanú bitku o Przemysl v septembri – októbri 1914 a opäť v zime – na jar 1915. Bolo by zaujímavé preskúmať históriu bitky o Lvov v auguste – septembri alebo novembri 1914. Významným krokom vpred by bolo skúmanie tejto témy komparatívnym spôsobom, napríklad porovnaním tejto bitky s bitkami o opevnené oblasti vo východnom Francúzsku.¹⁹ Navyše, pohľad na násilie počas Prvej svetovej vojny a v povojnovom období na ukrajinských územiach by mal byť zasadený do širšieho historického kontextu. Ved' militantné násilie, a to tak na bojisku, ako aj voči civilnému obyvateľstvu, sa vyskytovalo nielen na Ukrajine v rokoch globálneho konfliktu a revolučných prevratov, ale bolo neoddeliteľnou súčasťou tohto fenoménu aj v celej strednej a východnej Európe.

Naviac, v západnej historiografii už existuje niekoľko kvalitných vedeckých prác, na ktoré by sa ukrajinskí historici mohli orientovať. Azda najlepším príkladom je práca západných bádateľov Roberta Gerwarta a Johna Horne o militaristickom násilí v priebehu rokov 1917 – 1923.²⁰ Avšak prepožičiavanie metodologických prístupov a ich využívanie v prítomnom ukrajinskom naratívne môže len čiastočne vysvetliť vypuknutie násilia na Ukrajine počas Prvej svetovej vojny a revolúcie, o čom pojednáva jedna z autorových publikácií.²¹ Situáciu tohto obdobia nemožno objasniť len jedným výskumným modelom. Je potrebný širší

¹⁸ ГАУСМАН, Гвідо: У який спосіб можна написати сьогодні історію Першої світової війни? Про українську перспективу в європейській історії Першої світової війни. In: *Україна модерна*, 2016, № 23 (Перша світова: українська перспектива), с. 11-12.

¹⁹ Там же, с. 13.

²⁰ GERWARTH, Robert – HORNE, John: *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford: Oxford University Press. 2013. 240 p.; ГЕРВАРТ, Роберт – ГОРН, Джон: *Війна під час миру. Збройні конфлікти в Європі після Першої світової війни 1917 – 1923*. Київ: Laugus. 2020. 292 с.

²¹ HLIBIŠČUK, Mykola: Може „теорія brutalizácie“ vysvetliť výbuch násilia в období Української революції (1917 – 1921)? In: *Acta historica Neosoliensia*, 2020, 23 (1), s. 179-185.

vedecký inštrumentár, ktorý by vysvetlil, prečo sa Ukrajina stala, ako píše historik Jaroslav Hryciak, „laboratóriom násilia“.²²

Posledná téma, ktorej by sme sa chceli v tomto článku venovať, sa týka ukrajinského rozmeru propagandy počas Veľkej vojny. Vo všeobecnosti je táto tematika v západnej historiografii v predchádzajúcich desaťročiach dostatočne preskúmaná. Problematika propagandistických aktivít bojujúcich mocností na východnom fronte si však vyžaduje ďalší výskum. V ostatných rokoch sa objavila mimoriadne zaujímavá práca poľského historika Macieja Górnego,²³ ktorá poukazuje na málo známy aspekt – účasť humanitárnych vedcov na propagandistických aktivitách vlád strednej a východnej Európy v období svetového konfliktu (1914 – 1918). Pochopiteľne, vtedajšia Ukrajina nie je v centre autorovho výskumného modelu. Napriek tomu M. Górný presvedčivo dokazuje, že vzdelanci z tohto európskeho regiónu, vrátane ukrajinských intelektuálov, sa aktívne zapájali do tzv. rasového diskurzu, ktorý bol jedným z prvkov propagandy v Prvej svetovej vojne. Ukrajinská inteligencia, ktorá sa podieľala na propagandistickej aktivite na strane rakúsko-nemeckej aliancie, sa vo svojich prácach snažila upriamiť pozornosť na odlišnosti (antropologické, jazykové atď.) medzi Ukrajincami a Rusmi. Tieto argumenty možno zhrnúť do nasledujúcich bodov. Po prvé, rozdiely medzi týmito národmi sa objavujú už v období Kyjevskej Rusi, a preto každý z nich sledoval svoju vlastnú cestu vývoja. Po druhé, Ukrajinci na rozdiel od Rusov na jednej strane zohrávali úlohu tzv. východoeurópskej vysunutej tvrdze proti barbarským útokom ázijských národov. Na druhej strane boli stredom scelovania slovanských národov, kde sa prelínali vplyvy Západu a Východu. Avšak apel na takéto argumenty vyvolal odpor poľských činiteľov, ktorí tiež aktívne využívali tézu o „bastiónne Európy“, a bol aj jedným z dôvodov ideologických sporov medzi Poliakmi a Ukrajincami.

Jedným z najvýraznejších zástancov myšlienky rasovej odlišnosti Ukrajincov od ostatných susedných národov, predovšetkým Poliakov a Rusov, bol počas Veľkej vojny ukrajinský bádateľ Stepan Rudnyckij. Vo svojich prácach sa snažil potvrdiť antropologickú osobitosť Ukrajincov pomocou rôznych antropologických informácií, pričom využíval najmä materiály zozbierané antropológom Fedorom Vovkom. Rudnyckij v jednom zo svojich diel napísal: „Ukrajinský národ je samostatný antropologický typ čisto slovanského pôvodu, veľmi zvláštny svojou starobylosťou a čistotou od všetkých druhov neárijských prímiesí. Existuje ukrajinský

²² ГРИЦАК, Ярослав: *Подолати минуле: Глобальна історія України*. Київ: Портал, 2022. 408 с.

²³ GÓRNY, Maciej: *Science embattled. Eastern European Intellectuals and the Great War*. Paderborn : Ferdinand Schöningh Verlag, 2019. 392 p.

rasový typ, ktorý má mnoho charakteristických znakov“.²⁴ Preto, ako správne poznamenáva nemecký historik Guido Hausmann, sa Rudnyckyj na jednej strane nachádzal vo vedeckej oblasti a na druhej strane v oblasti politickej polemiky: keďže píše o „našich armádach“, má na mysli vojská Centrálnych mocností, a zároveň poukazuje na to, že „ukrajinské národné povedomie výrazne narástlo medzi masami južného Ruska“, pričom zdôrazňuje historické a kultúrne rozdiely medzi Ukrajincami a Rusmi. Rudnyckého geografické práce vedú k dvom podstatným záverom: po prvé, konkrétne vojenské návrhy ako „oslobodiť“ ukrajinské územia ovládané Ruskom, a po druhé, vymedzenie politických (odvodených z geografických) hraníc budúceho ukrajinského štátu. Zároveň by sa podľa neho mal ustanoviť pojem Ukrajina ako protiklad k takým vonkajším pomenovaniám ako „Rusíni“ (oficiálne zaužívané v Rakúsko-Uhorsku do roku 1918) alebo „Malorusi“ (zaužívané v Ruskom impériu), a geograficky sa „naplniť“.²⁵ Ako vidíme, tento pohľad na ukrajinský rozmer informačnej konfrontácie počas Veľkej vojny (nie náhodou sa niekedy nazýva „prvou informačnou vojnou v dejinách“) nám umožňuje vidieť perspektívy nového výskumného poľa pre historikov skúmajúcich agitačno-propagandistický aspekt tejto vojny.

Na záver by sme chceli zdôrazniť dve hľadiská, ktoré sa nám zdajú byť dôležité. Na jednej strane sme upozornili len na niekoľko fragmentov (*ukrajinská otázka, urbánna história, utečenectvo, násilie, propaganda*) súvisiacich s dejinami Ukrajiny počas Prvej svetovej vojny, ktoré si na rozdiel od západnej historickej vedy vyžadujú dôkladný výskum ukrajinských historikov. Na druhej strane sa domnievame, že nami uvedené príklady presvedčivo dokazujú hodnotu ukrajinského naratívu obdobia Veľkej vojny, ktorý významne dopĺňa transnacionálne dejiny tejto globálnej konfrontácie zo začiatku minulého storočia. V neposlednom rade sa načrtávajú potenciálne perspektívy rozsiahleho výskumného projektu, zvlášť v smere prehodnotenia východoeurópskych dejín obdobia Prvej svetovej vojny, na ktorom by sa podieľali bádatelia z krajín tohto regiónu Európy.

*Preklad z ukrajiny
Michal Šmigel²⁶*

²⁴ ГЛІБИШУК, Микола: «Цивілізація проти варварства»: пропаганда на Східному фронті періоду Першої світової війни. In: *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2022, № 57, Т. 1, с. 56.

²⁵ ГАУСМАН, Гвідо: Культурна поразка. Перша світова війна в українській пам'яті. In: *Критика*, 2019, вип. 2, с. 22-29.

²⁶ V rámci projektu VEGA č. 1/0639/20 „*Utečenci na Slovensku. Historická skúsenosť krajiny s utečeneckými vlnami v 20. storočí*“.